

SUVREMENA ONOMASTIČKA ISTRAŽIVANJA U HRVATSKOJ

Petar Šimunović

Hrvatska onomastika ima dugu i jaku tradiciju. Zaslužan je za to Petar Skok (1881–1956), naš najpoznatiji onomastičar, čiji su radovi poznati daleko izvan domovine. U njegovoj je sjeni radilo još desetak onomastičara, kojih su metode istraživanja osnovane na poredbenom proučavanju jezičnog supstrata. Naše područje na kojemu su vjekovima Iliri, Tračani, Kelti, Grci, Rimljani i druge etničke skupine pohranili elemente svoga jezika u nazivima i imenima, pružalo je bogatu građu za takva istraživanja.

S druge strane, šarenilo dijalekatskih podataka i studij čestote i rasprostranjenosti pojedinih jezičnih pojava vezivali su onomastičku problematiku uz dijalektologiju, gdje su onomastički podaci služili kao dijalekatska građa.

Tako u onomastičkom istraživanju imamo zastupana dva pristupa u obradi:

1. studij supstitucijske fonetike za pronalaženje porijekla naziva, što se svodilo na etimološki pristup ovoj problematici;
2. obrada jezičnih podataka i naziva, što se u većini obavljalo dijalekatskim metodama.

Tek posljednjih godina pristupa se onomastici kao samostalnom podsustavu unutar jezičnog sustava i nastoji prilagoditi spoznaje suvremenih lingvističkih istraživanja onomastičkoj građi. S obzirom na vrstu onomastičkih podataka, koji ulaze u krug znanstvenog zanimanja, u hrvatskoj se onomastici zapažaju različiti pristupi.

1. *Metoda strukturalno-geografske raščlambe naziva.* Ovim se postupkom mogu uspješno istraživati nazivi i imena supstratnih jezika čija su nam značenja i pripadnosti jezika nepoznati, a uspješno je primijenjena u istraživanju ilirskog onomastičkog supstrata u Hrvatskoj. Kako je poznato, o ilirskoj je onomastici napisano mnogo rasprava, u kojima je, pored dobro utemeljenih postavki vladala neobuzdana mašta, gdje su se lako nalazile potvrde za objašnjavanje fonetskih pojava i sličnosti sa suponiranim ilirskim korijenima.

Ti su istraživači uzimali riječ »ilirski« u antičkih pisaca kao jedinstven pojam koji je pokrivao čitavo područje ilirskih provincija. Taj je pojam imao u tih pisaca administrativno značenje, a ne etničko i zbog toga nije moguće izvoditi zaključke o jezično jedinstvenom području. Svodeći studij onomastičke građe na isključivo etimološku interpretaciju »ilirskih« onomastičkih ostataka, zaboravlja se kako su ti ostaci, sadržani u nazivima, došli do nas semantički prazni, nejasni ili iskrivljena značenja i oblika. Etimološke kombinacije svedene su na malen broj vjerojatnosti, pogotovu zato što je bilo vrlo mnogo povezivanja imenskih elemenata s rječnikom poznatih ie. jezika, pa je

i slučajne podudarnosti bilo lako pronaći. Rezultati takvih istraživanja, u duhu tradicionalne lingvistike, iznijeli su mnoštvo podataka, ali su, unatoč tome, spoznaje o tzv. ilirskom jeziku postajale sve zamršenije.

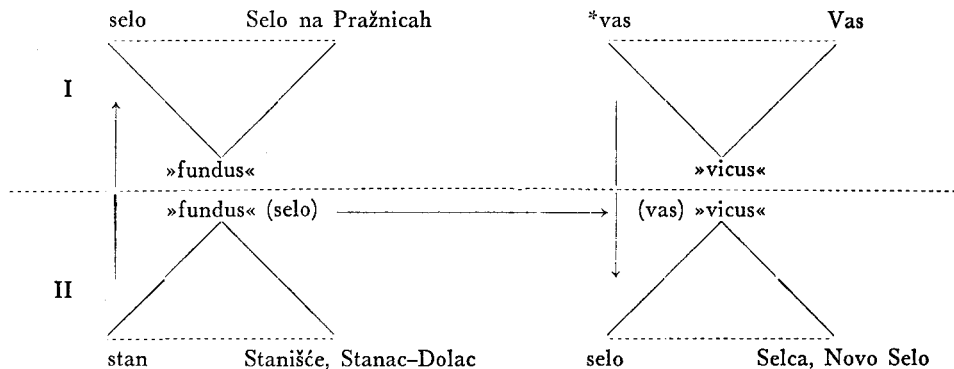
Trebalo je iznova prići »ilirskim« jezičnim spomenicima u kojima su najbolje potvrđena osobna imena uglavnom na rimskim grobnim spomenicima. Nalazište takva spomenika s ilirskom onomastikom daje dva važna podatka: antroponimijsku građu i područje na kojemu se to ime upotrebljavalo. Takvo imensko područje pruža izvjesne pretpostavke o kulturnim i etničkim skupinama u toj regiji i veze pojedinih tipova imena i materijalne kulture koju otkriva arheologija i etnografija u prvom redu. Veze s osobnim imenima daju obrise pojedinih onomastičkih sustava koji supostoje na tom području, a odlikuju se posebnim repertoarom i inventarom imena. Daljom analizom imena dobivaju se manji elementi koji su čestotom javljanja i položajem u onomastičkoj jedinici prepoznatljivi i u drugih imenica. Tako dobivamo popis imenskih elemenata, od kojih je sastavljen inventar kojim raspoložemo. Imenski sustavi razlikuju se, osim po popisu imenskih elemenata, i po pravilima kako ti elementi ulaze u imena (način vezivanja i položaj u onomastičkoj jedinici). Analizom tih pravila dobivamo veći podskup koji zovemo imenske osnove i manji podskup koji zovemo imenske tvorbe. Imena kod kojih smo utvrdili zajedničku osnovu čine imensku skupinu, a imena s različitom osnovom, a istom tvorbom, čine tvorbenu skupinu. Daljom analizom istražuje se pravilnost ponašanja po kojoj se imena slažu u tzv. imenske formule (praenomen, nomen, cognomen), a po položaju u imenskoj formuli dijelimo ih na prednja, srednja ili stražnja. Ovi formalni kriteriji u raščlanjivanju antroponimijskog sustava omogućuju analizu 1) na razini imenskog elementa, 2) na razini imena i 3) na razini imenske formule. Daljim postupkom utvrđuje se raspodjela onomastičkih objekata i, po njima, različitih onomastičkih tipova. Ta se lokalizacija vrši prema podatku u izvoru gdje je zapisano ime ili, ako tog podatka nema, po nalazištu izvora. Tako se dobiva prostorna raspodjela imena, koja će se, *grosso modo*, pokrivati s rasporedom nekadašnje upotrebe imena. Da li se eventualne divergencije prostora nekadašnje upotrebe imena i područja nalaza tih imena svela na minimum, potrebno je uvesti dodatne kriterije kojima treba da udovolje imena da bi se odredila pripadnost tom imenskom području. Tim načinom dobivamo jezgreno područje rasporeda imena i područje raspršavanja, čije su potvrde manje vrijedne od onih u jezgrenom području. Ovdje je, zbog nepoznavanja jezika kojemu pripadaju nazivi i zbog nepoznavanja značenja naziva, pripadnost imena određenom imenskom području dobivena formalnim putem na osnovi potanko razrađenih kriterija, pa novi podaci mogu korigirati rezultate dobivene ovim postupkom istraživanja. Ali ako izvršen popis imenskih elemenata, i po njima utvrđena imenska područja, nisu posljedica slučaja, novi će nalazi upotpunjavati sustav imenskih tipova i predvidjeti podatke budućih nalaza.

Tu je metodu razradio i primijenio R. Katičić u radu *Suvremena istraživanja o jeziku ilirskih provincija*¹ svjestan da utvrđivanje pripadnosti onomastičkih objekata imenskom području ne kazuje još ništa o jeziku i onomastičkom porijeklu nosilaca tih imena, ali ta metoda, bez sumnje, može dati izvjesne podatke o mogućnosti prostiranja jezičnih granica, jer imena pokazuju da se starosjedilačko stanovništvo ne može smatrati jedinstvenim ni u jezičnom ni u etničkom smislu, kako ih je smatrala tradicionalna onomastika, nego da se raspada na nekoliko skupina.

R. Katičić je primjenom ove metode u nekadašnjoj provinciji Dalmaciji utvrdio tri imenska područja, od kojih se samo jedno može dovesti u vezu s etničkom skupinom koju antički pisci nazivaju Ἰλλυριοί, Illyrii. Do sličnih su rezultata došli učenjaci i na drugim znanstvenim područjima. Izrađenim kriterijima i dosljednom primjenom ovom se metodom, sumnje nema, pouzdanije ulazi u otkrivanje jezičnih spoznaja davnih jezika, koji su gotovo jedine jezične potvrde o sebi ostavili u onomastičkim spomenicima.

2. *Strukturalno-semantička obrada.* Većina onomastičkih radova sve do pedesetih godina ovoga stoljeća gotovo se nije obazirala na semantiku naziva. To je bilo u duhu tradicionalne lingvistike, jer je i zanimanje u onomastici usmjereno na studij supstitucijske fonetike radi objašnjavanja veze današnjeg oblika naziva s korijenom. Rijetko se kada vodilo računa o lokalizaciji naziva, o topografskom opisu objekta na koji se naziv odnosi i na značenje naziva. Pokoravajući se slijepo sili glasovnih zakona, mnogi nazivi nisu bili protumačeni na zadovoljavajući način. Tražio se, dakle, drukčiji pristup, tj. ne istražuje se etimološko porijeklo, već povijest naziva i nastoje se objasniti ne samo promjene oblika nego i promjena značenja, a osobito kada je i zašto došlo do tih promjena. Takvim se istraživanjima nastoji objasniti stvaralačka sredina koja je uvjetovala naziv i naći uzročne sveze koje su u tome sudjelovale. Za takva je istraživanja potrebno znati mnoge akcesorne podatke, rasprostranjenost i topografske karakteristike svih objekata na koje se isti naziv odnosi. Iz zbira danosti koje se skupe na razini oblika i na razini značenja moguće je otkriti spone i rastumačiti zbog čega je naziv mijenjao oblik ili značenje i nalaziti veze s drugim semantičkim poljima u kojima su se susretala takva značenja. Takva su istraživanja, naravno, moguća kod naziva čiji je jezik poznat, a njihovo je značenje razumljivo i zbog toga što se ono obično konzervira u nazivu, pa je pogodno za dijakronijska proučavanja. Za potkrepu toga iznosim ovdje jedan takav primjer koji sam zapazio na otoku Braču, proučavajući povijesnu toponimiju dalmatinskog otočja. (U iscrtanom trokutu lijevi vrh označuje apelativ, desni toponim, a središnji pojam ili predodžbu apelativa.)

¹ Naučno društvo BiH, IV, Centar za balkanološka istraživanja, I, 1964, 1-58.

Prema potvrdama kojima raspolazemo na Braču se do 14. stoljeća apelativ *selo* odnosi na 'fundus' dok je *vas* označavala 'naselje'. Kasnije razvitkom stočarstva po bračkim obroncima niču pastirske nastambe na njihovim pašnjacima koji se zovu *stani*. Tako su stani počeli označavati 'fundus', a selo preuzima značenje 'većeg zbijenog naselja'. Vas je prema tome istisnuta iz upotrebe i zadržala se jedino u toponimiji. Prema toponimijskim potvrdama istu pojavu možemo pratiti i na drugim dalmatinskim otocima.

Semantičko-strukturalna istraživanja u toponimiji objasniti će nam zašto je određen lokalitet u jednom razdoblju nazvan *velik, dubok, dobar, oštar, sretan, gol* i sl., zbog čega je velika čestota ili rijetkost određenog sufiksa, određene semantičke skupine naziva ili odakle takva devijacija oblika. Ta je metoda tek u povojima u Hrvatskoj. Njome se uspješno služi V. Vinja,² ali se zanimanje ovog učenjaka sve više usmjeruje na istraživanje naziva faune Jadranskog mora.

3. *Statističko-strukturalna metoda.* Onomastička istraživanja ovom metodom pogodna su u antroponimiji, ali se mogu uspješno primijeniti kad se uspoređuju dva ili više toponimijskih naziva jednog određenog područja. Postupak se sastoji u tome da se suprotstave dvije sinkronijske razine i težište baci na istraživanje razlikovnih osobina koje zapravo omogućuju funkcioniranje naziva. Slično kao i u fonologiji, komutacijom i raspodjelom naziva uočavaju se varijante koje mogu biti izazvane na različite načine. Istraživanje onomastičkih jedinica slično je iznalaženju fonema. Onomastička jedinica mora u istom kontekstu, npr. atributivni dodatak uz zajedničke imenice, ako je riječ o nazivu, ili ime uz isto prezime, oponirati da je priznamo valjanom. Pojava onomastičke varijante (alonima) može biti različito izazvana, a u upotrebi različito ograničena. Kao i druge jedinice, nazivi i imena mogu se studirati na osi selekcije (paradigmatska os) i na osi kombinacije (sintagmatska os). Podaci iz svakog sinkronijskog sloja, kada ih dijakronijski usporedimo i statistički obradimo, pokazuju ne samo međuzavisnost dijelova naziva, imena

² Usp. rad: Romanski elementi u govorima i toponomastici otoka Korčule, disertacija, Zagreb, 1951.

i prezimena nego geografske, odnosno sociolingvističke faktore koji uvjetuju izbor određene onomastičke jedinice.

Takvom metodom služio se Ž. Muljačić u statističkoj obradi osobnih imena u Dubrovniku u 19. stoljeću,³ konfrontirajući dvije razine imena s početka i s kraja stoljeća. Tako su npr. godine 1800. 132 djeteta imala 42 različite imenske jedinice, a na kraju stoljeća (godine 1900) 96 djece imalo je 57 različitih imenskih jedinica. Autor je također studirao disperziju imena, koja se odnose na dječake i djevojčice i pokazao da je početkom stoljeća jedno ime dolazilo na 2,5 dječaka i 4,1 djevojčice, a krajem stoljeća na 1,8 dječaka i 1,5 djevojčice. Ta su istraživanja važna i za kulturnu povijest toga kraja u kojemu je s obzirom na porijeklo i sastav stanovništva vladalo veliko šarenilo izazvano izravno izvanlingvističkim čimbenicima, kao npr. običajem da dijete nasljeđuje ime svoga pretka, što dovodi do pojave više istih imena u obitelji, pa se moraju pronalaziti dodatne razlikovne obavijesti za uspješno funkcioniranje imena. Tu je pored hrvatske većine živjelo više narodnosti, od kojih se svojim prestižem isticala talijanska. Župnici su, osobito oni talijanskog porijekla, prevodili slavenska narodna imena na talijanski: Nedjeljko u Domenico, Dubravka u Silva, Slava u Glorija itd.

U maticama je često zapisan službeni oblik imena, a u upotrebi je bio hipokoristik ili drugo ime. Tu je živjelo više vjera, što je utjecalo na šarenilo i bogatstvo imenskoga repertoara. U to doba narodnog preporoda djeci su se nadijevala imena iz hrvatske povijesti i druga narodna imena, a često su se na krštenju davala dva i više imena, od kojih je drugo ili treće ime bilo put kojim su prodirala nova imena i bogatili imenski fond u Dubrovniku. Iz supostavljenih podataka autor je mogao uočiti činjenice vrlo važne i za druge nelingvističke discipline. Ta je metoda pokazala da je za studij gustoće, prostiranja pojedinih onomastičkih jedinica i imenskih tipova neobično korisna jer u mnogome obogaćuje spoznaju o ponašanju sustava naziva pojedinog razdoblja i pokazuje zakonitosti do kojih nije moguće doći izoliranim proučavanjem pojedinih naziva ili tipova naziva, ako se ne suprotstavi istorodnoj građi drugog razdoblja.

4. *Metode sinkronijskog proučavanja s obzirom na funkcioniranje naziva.* Sve veće zanimanje suvremenog lingvističkog istraživanja za ustroj jezika, i način na koji se prenose obavijesti, unijelo je i u onomastiku shvaćanje da su nazivi, jednako kao i ostale leksičke skupine, nosioci određene obavijesti kojom se orijentiramo u prostoru. Nazivi se nikada ne stvaraju slučajno kao skup neorganiziranih jezičnih podataka, već kao određen sustav znakova sa socijalnom funkcijom identificiranja i diferenciranja pojedinih objekata na određenom prostoru. Zato se s ograničenim repertoarom toponimijskih osnova može označiti neograničen broj geografskih objekata. Da bismo shvatili

³ V. Filologija, IV, Zagreb, 1691, 111-129.

načela takve organiziranosti naziva, istražuju se i određuju elementi kojima se postiže takva organiziranost i dometi djelovanja naziva na određenom području. Pri tome je važno da je područje ograničeno, da su svim korisnicima nazivi poznati i da se njima služe. Da bi služenje nazivima bilo svrsishodno, korisnici naziva po govornoj ekonomiji svrstavaju nazive u određen organiziran sustav u kojemu se leksički i tvorbeni elementi odlikuju skladom u kojemu je nemoguće samovoljno mijenjati nazive ili elemente naziva, a da se pri tome ne poremeti obavijest. Promjena ili preseljavanje jednog naziva ili dijela naziva lako uvjetuje izmjenu ostalih, pri čemu nastaju homonimija, sinonimija, dvojnost naziva, što gotovo uvijek krnji, zamućuje ili sasvim onemogućuje onomastičku obavijest. I ovdje je za funkcioniranje toponimije određena područja nužno uočiti i popisati opreke kojima se nazivi razlikuju i kojima zapravo razmeđuju geografske objekte. Za razliku od leksika, gdje se opreke javljaju organizirano unutar leksičko-semantičkih grupa, toponimijske opreke jednog teritorija ne opiru se samo po semantičkim razlikama već prostornim odnosom na području gdje su korisnicima naziva poznati geografski objekti na koje se nazivi odnose. Kada je riječ o nazivima malih lokaliteta, tada organizacija naziva ne prelazi okvir jedne katastarske općine. U takvoj će mikroregiji toponimi s istom osnovom imati određen dodatak koji ga razlikuje od svih ostalih toponima s tom osnovom. Promjenom i povećanjem prostorne udaljenosti i brojnosti okolišnog nazivlja, toponim zahtijeva precizniji onomastički sadržaj. Sve promjene oblika naziva, koji se odnose na određeni geografski objekt, lako je objasniti ako se shvate i uhvate načela organiziranosti naziva i njihova funkcioniranja u regiji. Prema pojavama koje zapažamo u današnjem nazivlju na terenu moguće je pretpostaviti da se slično zbivalo i u prošlosti i mnoge smjene i promjene nazivlja postaju lakše shvatljive i objašnjive nego kada domišljanjem rješavamo svaki pojedini slučaj. Ta metoda organizacije naziva važna je i onda kad se određuju nazivi kako je npr. slučaj razvitkom turističke privrede uz Jadran i osobito u imenovanju ulica, gdje će pogodno izabran oblik usklađen sadržajno i oblično s okolišnim nazivima uspješnije obavljati svoju funkciju od proizvoljno izabranih i bez reda navedenih naziva ulica, trgova i gradskih četvrti. Uniformnost, kratkoća, pogodnost tvorbeno i morfološke prilagodljivosti omogućit će i otpornost naziva na preinake, isključivanja, što – osobito kad je riječ o nazivima ulica – mogu vrlo ozbiljno onemogućiti obavijest i snalaženje u tkivu gradskih ulica. Nešto u vezi s ponašanjem homonimnih naziva u obalnoj toponimiji izložio sam u referatu na onomastičkoj konferenciji Liblicama.⁴

Na žalost, iako ima više postupaka u sakupljanju i obradi onomastičke građe, nije moguće tvrditi da je bilo koji od ovih pristupa detaljno razrađen kao gotov model koji se može primijeniti svagdje i uvijek. Premalo radova i ogra-

⁴ O višeiimenim nazivima na istočnoj obali Jadrana, Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku, Liblice 1967, 95–105.

ničenost istraživača na pojedine regije i pojedine vrste naziva nije dopuštala da se ove metode u praksi jače provjere. Ali rezultati do kojih su spomenuti autori došli u svojim radovima prilagođujući građi određen pristup daju naslutiti da će njihovom daljom primjenom onomastika u Hrvatskoj prestati biti samo studij etimologije naziva i pridodatak dijalekatskim podacima, jer će svojom širinom zahvata pokazati da je unutar lingvističkih istraživanja izradila svoje vlastite metode i došla do rezultata koji su prije svega onomastički. Takvi će rezultati biti mnogo upotrebljiviji ostalim znanstvenim disciplinama koje su onomastiku smatrale pomoćnom disciplinom. To ju je u mnogobrojnim radovima svodilo na anegdoticnost, a istraživanje imalo amatersko značenje, često s netočnostima, ali uglavnom s neznanstvenim obilježjem.

NEKA NEISTORIJSKA TUMAČENJA NARODNOG JEZIKA U CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOSTI PREDNJEHOŠEVSKOG DOBA

Vojislav Nikčević

U časopisu *Jezik*, XVI, str. 152–156, Aleksandar Mladenović objavio je pod naslovom: »Neka nenaučna tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti« osvrst na moj rad pod naslovom: »Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba« što ga je *Jezik* objavio u 1. i 2. broju istoga godišta. Kako se u njegovome članku »neka« moja tumačenja narodnoga jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba kvalifikuju kao »nenaučna« i »netačna«, dužnost mi je da čitaocima *Jezika* skrenem pažnju na Mladenovićev *neistorijski* pristup tome problemu, na njegov metod *unificiranja* koji ima namjeru da diskredituje moju interpretaciju razvoja narodnog jezika u književnoj upotrebi, a crnogorske i srpske jezičke razlike iz prošlosti, shodno dosadašnjoj lingvističkoj praksi, nivelirše i potre. Uz to, potrebno je da skrenem pažnju i na Mladenovićevo nastojanje koje je sračunato na to da u lingvističkoj nauci, provođenjem regionalnog principa, pogine o Crnogorcima svaki trag i pomen. Mladenovićeva namjera zaobilaženja kvalifikativa crnogorski lijepo se vidi iz naslova njegova članka, u kojemu se umjesto sintagme: narodni jezik u crnogorskoj književnosti kaže: »narodni jezik u prednjegoševskoj književnosti«. Takvo postupanje čitaocce dovodi u dilemu: ne zna se, naime, čiji je narodni jezik »prednjegoševske književnosti«, kao ni to čija je »prednjegoševska književnost«. Kad se uzme u obzir da je Njegoš evropska literarna pojava, da njegovo djelo i u toj konstelaciji može poslužiti kao temelj periodizacije i omeđenja određenih književnoistorijskih epoha, onda čitalac može pomisliti da je u pitanju narodni jezik u evropskim literaturama prednjegoševskog doba. Mladenović za »neka« moja tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba kaže da su »nenaučna« i »netačna«, međutim,